

1999.12.24.

Rehabilitáljuk a naivitást!

A kapitalista világrend hívei szívesen ismételtetik Churchill híres mondását: a kapitalista rendszernél nincs rosszabb, kivéve az összes többi. Ezt a bon mot-t, amellyel egyébként sajnos egyetértek, vidáman szokták idézni, mint az ész győzelmét az utópiák felett. Engem bánattal, sőt olykor dühvel tölt el Churchill igazsága, és az is, hogy bármennyire utálok, nem bírom megcáfolni.

Az észnek roppant árat kellett fizetnie győzelméért. Meg kellett békélnie az egyetemes árutermeléssel, mely áthatja személyes viszonylatainkat is. E megbékélés érdekében el kellett fogadnia, hogy az élet és világ átfogó, nagy összefüggései nem léteznek vagy nem deríthetők fel. Korunk uralkodó szellemisége ezt nem tragikus kényszerűségnek fogja fel, mint Ady, akit még gyász töltött el, amiért „Minden Egész eltörött”, hanem a realitásérzék diadalának.

Slavoj Zizek szlovén filozófus nemrégiben összehasonlította a ma uralkodó tudományos igényeket a kanti szellemiséggel. Antinómiáival Kant olyan választásokra kényszerítette közönségét, amelyek kihatottak az élet teljes területére. Ezzel szemben búcsúzó századunk húszas éveiben a kvantummechanika kidolgozóit nem érdekelték az új felfedezések ontológiai folyamányai, hanem csupán az, hogy képleteik önmagukban funkcionálnak. Hasonló sorsra jutott szerinte a freudizmus is: a freudi tudatalatti tanában rejlő ismeretelméleti forradalom nem dűlta fel a lelkeket, megelégedtek azzal, hogy a pszichoanalízis szaktudományként pompásan funkcionál, vagyis úgy fogadták el, hogy egyben meg is semmisítették. Zizek rehabilitálná a naiv kérdezgetést: „Mi az élet?” „Mi a világ?” „Mi a szabad akarat?” – és így tovább.

A szlovén filozófus szövegét a Die Zeit december 9-ei számában olvastam. Egy héttel korábban ugyanennek a lapnak a hasábjain ezt mondta Bourdieu francia szociológus Günter Grassnak: a kritikusan gondolkodóknak „közös utópiát kell létrehozniuk, mert a neoliberális kormányzatok értenek ahhoz, miként kell megölni az utópiákat, miként kell őket idejétmúltaknak feltüntetniük.” Günter Grass pedig azon búsult, hogy meghalt a felvilágosodás észutópiája, és „az ész pusztán a technikailag kivitelezhetőre korlátozzák”. Ha tovább fűzném ezt a gondolatot, megjegyezném, hogy például a legésszerűtlenebb folyamat, a harmadik világ könyörtelen, szűk látókörű kizsákmányolása, az a globális stratégia, mely áthidalhatatlanná mélyíti és el is aknásítja a szakadékot a gazdagok és a szegények között, egy pillanatra sem veszi el az ésszerűség látszatát, hiszen az ide vezető részfolyamatok egytől egyig racionálisak és kivitelezhetők. Az atomkorhoz is ilyen ész vezetett el bennünket. Viszont aki azon törné a fejét, hogy a civilizáció, a kultúra és az emberek miféle új kapcsolatrendszerre háríthatná el a tudományos és technikai forradalmak pusztító következményeit, azt dilettánsnak minősítenék.

Tudom, hogy rettenetesen marxistának hangzik, viszont igaz: azért redukálódik az ész a részfeladatok technikai megoldására (és e redukció igazolására), mert a világ urainak nem áll érdekükben, hogy napfényre bukkanjanak a racionális látszat mögött lappangó életveszélyes ésszerűtlenségek. A rendszer ésszerűnek tetsző funkcionálása és a rövid távú gondolkodás bűvésztrükkjei azt a hitet ébresztik, hogy a globális kapitalizmus az emberi történelem felülmúlhatatlan teljesítménye.

Ez a hit a szovjet rendszer szétesésekor izmosodott meg. Vetélytárs híján sorvadozni kezdett a piacgazdaság irányítóinak szociális érzékenysége, a neoliberalizmus pimaszsággal határos önbizalmat árasztva előre tört, és Európában jelenleg főként munkáspárti zászlókat lenget. A globális tőke államellenes, mint hajdan az anarchisták, de persze csak annyira, amennyire gazdasági érdekei kívánják. Megszületett az új forradalom hármasszava: szabadság (az anyagi eszközök arányában), egyenlőség (a nincstelenek számára, a nincstelenségben) és testvériség (a házi oltárként funkcionáló televízió képernyője előtt). A harmadik világ iszonyatát ez a rend nem saját működésének, hanem valamiféle ragályhoz hasonló csapásnak tekinti, és légmentesen lezárt határokkal védekezik ellene. A szovjet rendszer boldogító bukásának rettenetes következménye, hogy még nyilvánvalóbbá vált: nincsenek fontos alternatívák, sínen vagyunk, és gördülünk előre. Hogy merre? Mi közünk hozzá! Elértéktelenedtek az átfogó, racionális világnézetek, nemcsak a marxizmus, hanem a felvilágosodás is és mindaz, ami ebből fakadt.

Bourdieu utópiákat vonultatna fel a Rossz egyeduralma ellen. Törekvését értem és szeretem, de sajnos túl sokáig heverésztem védőkenőcsök nélkül eltorzított utópiák napja lett. Az utópiák természetében rejlik, hogy valóra váltva eltorzítják őket. És ha Zizekre hallgatnánk, és a nagy, naiv kérdéseket mozgósítanánk az alternatívátlanság közönye ellen? Vagy azt valljuk, hogy nem is lehet más, mint ami van, vagy vállaljuk a megrázkódtatást, amelyet ezek a naiv kérdések kiválthatnak belőlünk. Mert az igazi alternatívák megrázkódtatásokból születnek.

Eörsi István